

Häxan

Om häxan som karaktär och arketypp

MATHILDA KRUSE

SAMMANDRAG

DATUM:

FÖRFATTARE Mathilda Kruse		UTBILDNINGS- ELLER MAGISTERPROGRAM Utbildningsprogrammet i skådespelarkonst på svenska	
DEN SKRIFTLIGA DELENS/AVHANDLINGENS TITEL Häxan: Om häxan som karaktär och arketypp		DET SKRIFTLIGA ARBETETS SIDANTAL (INKLUSIVE BILAGOR) 44 sidor	
DET KONSTNÄRLIGA/ KONSTNÄRLIGT-PEDAGOGISKA ARBETETS TITEL Idomeneus. Roland Schimmelpfennig. 12.02.2021, Teaterhögskolan Den konstnärliga delen är en produktion av Teaterhögskolan ☒ Den konstnärliga delen är inte en produktion av Teaterhögskolan (avtal om upphovsrättigheterna har gjorts) ☐ Det finns ingen inspelning av den konstnärliga delen ☐			
Lärdomsprovet/avhandlingen får publiceras på det öppna internet så att det är fritt tillgängligt. Tillståndet är inte tidsbegränsat.	Ja ☒ Nej ☐	Sammandraget av lärdomsprovet får publiceras på det öppna internet så att det är fritt tillgängligt. Tillståndet är inte tidsbegränsat.	Ja ☒ Nej ☐
Vad är en häxa och vem är häxan för mig? Vad har häxan för koppling till mitt konstnärskap och varför inspirerar häxan mig så mycket? I min uppsats <i>Häxan: Om häxan som karaktär och arketypp</i>, undersöker jag min subjektiva relation till häxan som fiktiv karaktär. Jag inleder uppsatsen med att beskriva arbetet med videokonstverket <i>Siinä hän oli noita, maahinen</i> där häxan fungerat som inspirationskälla i den konstnärliga processen. Videokonstverket skapades av mig och Emelie Zilliacus i samband av en kurs. Under kursen såg vi en inspelad version av Mary Wigmans danskonstverk <i>Hexentanz</i> från år 1926. Inspirerade av danskonstverket, frågade vi oss hur Mary Wigmans dans förhöll sig till samhället hon levde i och vad som kunde vara vår tids motsvarighet till Wigmans häxdans. Till vårt verk skapade vi karaktärerna maahiset som baserar sig på våra intuitiva uppfattningar om vad en häxa är för något. I nästa del av min uppsats reflekterar jag kring min personliga bild av häxan. Jag vill få svar på frågan: Varför är det specifikt häxan som inspirerar mig att utforska ämnen som till exempel självsäkerhet, makt, platsagande och ett frigörande från att behaga och vara till lags? Och varför kopplar jag häxan med ord som absurd, rebellisk, frigörande och vänskap? För att få svar på mina frågor granskar jag ursprungskällorna till mina egna uppfattningar om häxan som roll, karaktär och arketypp. Jag studerar representationen av häxor på film, tv, i sagor och folktraditioner för att lättare förstå varifrån mina bilder av häxan kan ha formats från. Jag undersöker historien kring häxprocesserna i Europa och Nordamerika på 1500-talet och 1600-talet och reflekterar kring kopplingen mellan uppfattningarna om häxan under häxprocesserna och häxans roll i filmvärlden. Som forskningsmaterial har jag läst litteratur om häxprocesserna i Europa och Nordamerika under 1500-talet och 1600-talet men jag går för det mesta i dialog med tankar presenterade i boken <i>Caliban and the Witch</i> av filosofen och författaren Silvia Federici som argumenterar för att häxprocesserna bland annat var ett sätt att styra kvinnan mot ett mera kapitalistiskt samhälle genom att tvinga henne in i en roll med mindre autonomi där hennes värde begränsades till hennes reproduktiva förmåga. Som forskningsmaterial har jag också bland annat sett en handfull filmer och serier där häxan har en betydande roll. I min uppsats resonerar jag kring häxans roll i olika filmer och hur det speciellt under 1990-talet sker en förändring på attityden kring häxan i medier. Ett återerövrande av karaktären häxa sker där häxans roll förändras från att vara antagonist till protagonist. I sista delen av min uppsats, öppnar jag upp mina tankar angående den sceniska föreställningen jag och Emelie ska skapa till våren 2023 som bygger på vårt arbete med videokonstverket <i>Siinä hän oli noita, maahinen</i>. Jag funderar kring balansen mellan att skapa material intuitivt och mera medvetet och frågar mig hur den här uppsatsen påverkar den kreativa processen med föreställningen.			
ÄMNESORD Häxa, Noita, Witch, Maahinen, Vätte, magi, häxkonst, arketypp, roll, karaktär, feminism, kvinna, kvinnobild			

Innehåll

---

1. INLEDNING	4
2. SIINÄ HÄN OLI NOITA, MAAHINEN	6
2.1. <i>Häxdans</i>	6
2.2. <i>Maahinen</i>	8
2.3. <i>Känslor och tankar kring videokonstverket</i>	11
3. HÄXAN	14
3.1. <i>Vem är häxan för mig?</i>	14
3.2. <i>Häxprocesser</i>	15
3.3. <i>Häxan är magisk</i>	19
3.4. <i>Häxan som fiende till kärnfamiljen</i>	21
3.5. <i>Häxan är gammal</i>	24
3.6. <i>Häxan som den revolterande kroppen</i>	30
3.7. <i>Häxan och det kollektiva</i>	33
4. SIINÄ HÄN OLI NOITA, MAAHINEN FÅR FORTSÄTTNING	36
5. SLUTORD	39
6. TACK	40

KÄLLFÖRTECKNING

1. INLEDNING

Min uppsats handlar om häxor. Häxor på film. Häxor i serier. Påskhäxor. Häxor som inspirerar till konstskapande. Häxor som inspirerar till nya karaktärer. Häxor skapade av häxprocesser. Häxor som flyger på kvastar. Häxor som förgiftar äpplen. Häxor som vill vara unga förevigt. Häxor som åldras. Häxor som kysser djävulens anus. Häxor som dansar nakna runt elden. Häxor som förstör äktenskap och förvandlar barn till möss. Häxor som dricker Margaritas mitt på natten med sina mostrar. Häxor som gör besvärjelser och förtrollar. Häxor som får mig att undersöka frigörande från att behaga.

Vem är häxan? Vem är häxan för mig? Vad har häxan för koppling till mitt konstnärskap? Och varför inspirerar häxan mig så mycket? Med min uppsats vill jag undersöka min subjektiva relation till häxan som fiktiv person. Jag vill reflektera över häxan som arketyper, karaktär och roll. Jag vill få svar på frågan: Varför är det specifikt häxan som inspirerar mig att utforska ämnen som till exempel självsäkerhet, platstagande och ett frigörande från att behaga och vara till lags. -Behaga auktoriteter, behaga den patriarkala blicken, behaga i sociala situationer, behaga samhällets och mina egna förvrängda förväntningar på mig själv, där mitt värde som person ligger i specifika kroppar, -och skönhetsideal och i att vara ung och anpassande och sansad.

I den första delen av uppsatsen, beskriver jag innehållet av videokonstverket *Sinä hän oli noita, maahinen*, som jag tillsammans med min vän och kollega Emelie Zilliacus skapade i samband av en kurs på vårt utbildningsprogram under våren 2020. Inspirerade av Mary Wigmans dans *Hexentanz*, ställde vi oss frågan: Vad är den moderna häxdansen? Och skapade ett verk med nya karaktärer där ordet häxa fungerade som inspirationskälla för den kreativa processen. Uppslukad av fascination för häxan som fötts under skapandet av videokonstverket, fortsätter jag med att fråga mig vad för bilder häxan väcker i mig och vad häxan har för betydelse för mig.

I uppsatsens senare kapitel försöker jag hitta källan till mina uppfattningar om häxan. Jag ställer mig frågan: Varifrån kommer alla mina bilder av häxan ifrån? Genom att studera representationen av häxor på film, i sagor, och folktraditioner jag vuxit upp med

och omringas av idag, försöker jag klargöra ursprunget till mina egna bilder och associationer av häxan som karaktär. Jag reflekterar också kring hur häxprocesserna i Europa och Nordamerika under 1500-talet och 1600-talet påverkat representationen av häxor som karaktärer i olika sammanhang och funderar kring teorier om orsakerna till häxprocessernas uppkomst. Med andra ord undersöker jag kopplingen mellan häxan i häxprocesserna, folktraditionerna, sagorna, filmerna och min bild av häxan som fiktiv karaktär. Men även om jag koncentrerar mig på att undersöka häxan som en fiktiv karaktär, arketyp och roll, kan jag omöjligen undvika kopplingen mellan det fiktiva och det verkliga; De verkliga personerna som under häxprocesserna bidragit till födseln av karaktären häxa och hur karaktären häxa i sin tur påverkat ödet på många människor, speciellt kvinnor, genom historien.

Som forskningsmaterial har jag läst litteratur om häxprocesserna i Europa och Nordamerika under 1500-talet och 1600-talet men jag går för det mesta i dialog med tankar presenterade i boken *Caliban and the Witch* av filosofen och författaren Silvia Federici. Jag har även lyssnat på en hörbild och ett avsnitt i en podcast om häxor samt sett en handfull filmer och serier där häxan haft en betydande roll. Filmerna där jag analyserar häxan som rollkaraktär, är bland annat den svenska filmen *Häxan* från år 1922, den finska filmen *Noita palaa elämään* från år 1952 och den amerikanska filmen *Hocus Pocus* från år 1993. Ytterligare analyserar jag häxorna som roller i allt från skräck till tecknat i filmerna *The Witch* 2015 och *Snövit och de sju dvärgarna* 1937. Jag bekantar mig även med filmen *The Witches* från 1990 som grundar sig i Roald Dahls bok från 1983 med samma namn och jag reflekterar över häxans roll i popkulturen från och med slutet av 1990-talet fram tills idag med hjälp av filmen *Practical Magic* 1998, serien *Charmed* 1998–2006 och serien *Chilling Adventures of Sabrina* 2018–2020.

I sista delen av min uppsats, öppnar jag upp mina tankar angående den sceniska föreställningen jag och Emelie ska skapa till våren 2023 som bygger på vårt arbete med videokonstverket *Siinä hän oli noita, maahinen*. Jag funderar kring balansen mellan att skapa material intuitivt och mera medvetet och frågar mig hur den här uppsatsen påverkar den kreativa processen med föreställningen.

2. SIINÄ HÄN OLI NOITA, MAAHINEN

2.1. Häxdans

Det är vår år 2020 på utbildningsprogrammet i skådespelarkonst på svenska i Helsingfors. Jag och Emelie Zilliacus som både är min kurskamrat och rumskompis, sitter framför samma datorskärm för att delta på en lektion som sker på distans. Lektor Elina Pirinen visar för mig, Emelie och resten av vår kurs en video på ett danskonstverk vid namnet *Hexentanz* skapad av konstnären Mary Wigman (*Hexentanz*, 1914/1926). Videon är en svartvit inspelning från 1926 där Wigman själv uppträder (*Hexentanz*, 1926). Wigman är i sittande position under hela sin dans. I ryckiga och snabba rörelser sårar hon bland annat på sina egna ben med hjälp av sina händer, för händerna upp ovanför sin kropp i en snabb rörelse och för sina armar och händer med utsträckta och krokiga fingrar nedåt mot golvet i en rörelse jag tycker ser ut som ett försök att klösa eller riva upp någonting. Senare i dansen flyttar hon på sig med hjälp av att glida framåt i sittande position och genom att trycka på knäna med sina händer. Dansen är ackompanjerad av musik som består av rytmer av trummor och Wigman rör sig i tempot av trummorna. För mig ser det ut som att hon styr trummornas rytmer med sina rörelser, eller att trummorna styr hennes rörelser. Dansen är en rad olika rörelser jag tolkar som hackiga, plötsliga och aggressiva.

Vi diskuterar som kurs om vad som kanske kunde ha varit drivkrafterna bakom Wigmans dans. Under diskussionen kommer det fram att dansen som kanske idag kunde tolkas som komisk eller en aning excentrisk snarare än provokativ, var i tiden då den skapades under början av 1900-talet, ganska chockerande och att vissa under den tiden uppfattade den som skrämmande och provocerande. Vi spekulerar att dansen kunde ha varit Wigmans försök att bryta sig loss från vissa skönhetsideal vad som gällde dans som konstform i början av 1900-talet och ett försök att samtidigt skaka om vissa föreställningar på hur en kvinna borde se ut, bete sig och röra sig. *Hexentanz* kunde ha varit Wigmans försök att berika den kroppsliga representationen på kvinnliga dansare: Låta den kvinnliga kroppen få vara mera än bara graciös och mjuk. Vi diskuterar om att dansen kan tolkas som ett försök att frigöra sig från en kropp formad

av samhällets förväntningar och ramar. Kanske dansen gav plats åt det kroppsliga som inte hade fått ta plats förut: Något fult, aggressivt, chockerande och monstruöst.

Efter att vi sett videon får vi läsa en bit text Wigman själv skrivit om sin process med verket *Hexentanz* och stunden då hon skapade sin karaktär till dansen. Texten vi får läsa är en finsk översättning från boken *Hetken vangit*. (Suhonen & Rossi 1991)

Kun eräänä yönä palasin huoneeseeni täysin kiihdyksissä, satuin vilkaisemaan peiliin. Siitä kuvastui joku joka oli riivattu, villi ja irstas, luotaantyöntävä ja kiehtova. Hiukset olivat hajallaan, silmät syvällä kuopissaan, yöpaita roikkui niin että vartalo näytti melkein muodottomalta: siinä hän oli, noita, maahinen, hillittömine, paljaine vaistoineen, kyltymättömän elämänhaluisena, peto ja nainen samoissa nahoissa.
(Suhonen & Rossi 1991, 77)

Efter att vi sett videon och läst texten får vi som uppgift att själva skapa ett videokonstverk inspirerade av Mary Wigmans dans och text. Vi ska skapa en egen häxdans. Det känns genast spännande och roligt. Häxdans. Häxa. Ordet häxa får något att klicka i mig. Jag känner mig väldigt inspirerad!

Jag och Emelie bestämmer oss för att göra uppgiften tillsammans. Vi frågar oss hur Mary Wigmans dans förhöll sig till samhället hon levde i och vad som kunde vara vår tids motsvarighet till Wigmans häxdans? Hur skulle en modern häxdans se ut? Vi svarar inte genast på frågorna vi ställer oss utan börjar i stället skapa material mera intuitivt. Vi börjar spela in vår process med telefonens kamera, sätter på en techno-låt och så börjar vi dansa. Jag minns att jag i det ögonblicket försökte "släppa loss" på något sätt. Släppa loss och låta min kropp röra sig till musiken okontrollerat. Det kändes som något vi sökte efter: En okontrollerad och odisciplinerad kropp. Jag hoppar och skakar. För det gör man väl när man är frigjord från samhällets normer på hur en kropp ska röra sig på? Efter en stund slutar vi dansa och studerar det filmade materialet tillsammans. Där står vi och hoppar och skakar till pumpig musik, som vem som helst med en magväska på Flow-festivalen, tänker jag. Och jag tycker det är lite... tråkigt. Jag eller Emelie konstaterar att det vi nyss gjort inte är så banbrytande för vår tid egentligen. Och vi kommer tillbaka till frågan: Hur skulle den moderna häxdansen se ut? Vad skulle den

moderna häxdansen bryta sig loss från? Vilka normer skulle den ifrågasätta eller frigöra sig från?

2.2. Maahinen

Vi blir inspirerade av den översatta textbiten om Wigmans dans. Det är specifikt meningen *Siinä hän oli, noita, maahinen* som inspirerar oss och sätter i gång en process som leder till att vi klär av oss våra kläder och börjar springa runt nakna i huk med böjda ben. Plötsligt föds karaktärerna Maahiset.

En maahinen springer. Stillbild från videokonstverket *Siinä hän oli noita, maahinen* (Foto: Mathilda Kruse & Emelie Zilliacus)

Maahinen är ett finskt ord som i vissa fall kan översättas till det svenska ordet vätte eller vättar i plural. Men ordet vätte känns av någon orsak inte lika inspirerande som ordet maahinen. Maahinen är en karaktär som har sina rötter i den finska folktron på samma sätt som ordet vätte kopplas till den svenska folktron. Jag vet inte riktigt vad en maahinen eller den svenska varianten vätte är för något och jag väljer att hålla det hemligt för mig för att ge plats åt det undermedvetna att skapa egna associationer till orden. I den här uppsatsen kommer jag beskriva karaktären med det finska ordet maahinen. Vår tolkning på maahinen som karaktär har en koppling till häxdansen. Maahinen är en förlängning på våra tankar, känslor och associationer kopplade till ordet häxa.

Maahinen härjar

maahinen är en blandning av människa och djur

maahinen är en häxa men i en mera djurisk form

Maahinen är ljudet av rötter som rivs ur jorden

Maahinen vet inte vad som är smutsigt

Genom karaktärerna maahiset börjar vi leka med våra nakna kroppar. Processen känns väldigt lätt och kreativ och skapandet av materialet sker intuitivt där vi låter oss fritt kasta ur oss förslag på handlingar som vi sedan provar, utan att ifrågasätta dem genast. Vår häxdans blir ett videokonstverk. Videokonstverket får namnet *Siinä hän oli noita, maahinen* och blir ett kollage bestående av en rad sekvenser där jag och Emelie föreställer karaktärerna maahiset. Vår lägenhet blir scenografin. Videon börjar med att jag och Emelie skakar och hoppar till technolåten som är taget ur det första inspelade materialet. I ett snabbt scenbyte övergår bilden till att en av oss springer naken och i huk genom lägenheten som karaktären maahinen. I videokonstverket rör sig maahiset på absurda sätt och beter sig inte i enlighet med sin omgivning. Maahiset är nakna. Maahiset stampar runt varandra med böjda övre kroppar och med armarna dinglande mot golvet. Maahiset springer i huk nära golvytan genom lägenheten. Maahiset dricker

vatten ur toalettstolen. Maahiset hoppar upp och sitter i huk på soffan med främre delen av kroppen i riktning mot ryggstödet av soffan. Maahiset ryter på ett sätt som låter som en blandning av ett människoskrik och något djuriskt. Maahiset stirrar rakt in i kameran med en skarp blick. Maahinen inspirerar oss till att utforska våra kroppar på ett mera groteskt, omänskligt och monstruöst sätt.

I ett ögonblick av videokonstverket mjölkar ena maahinen-karakteren den andra på ett sätt som liknar en människa som mjölkar en ko. Scenen inleds med att vi ser en maahinen stå naken med knäna och handflatorna mot golvet. Sedan kommer en annan maahinen in i bild gående i huk med böjda ben bärande på en emaljskål. Denne har inte heller kläder på förutom en blommig duk runt huvudet. Den dukbeklädda maahinen drar i bröstet på den andra maahinen-karakteren neråt mot emaljskålen i en rörelse som försöker eftersträva handlingen då en människa mjölkar en ko. Här försökte vi skapa kopplingar till våra associationer om det gamla jordbrukssamhället i Finland: En kvinna med duk på huvudet som mjölkar en ko tidigt på morgonen. I scenen blandas det monstruösa och det mänskliga i maahinen-karakteren. Maahinen gör en mänsklig handling men på ett absurt sätt. Det är som om maahinen försöker göra något den sett människor göra, som att mjölka en ko, men gör det på sitt eget sätt antingen av egen preferens eller för att maahinen inte riktigt kommer ihåg hur människorna gör det.

I en diskussion med Emelie Zilliacus om vårt gemensamma videokonstverk, beskriver hon att hon tolkar karaktärerna maahiset som en blandning av människa, djur och troll som samtidigt har en koppling till ordet häxa. Enligt henne är maahiset karaktärer som lever utanför det mänskliga samhället men som i grund och botten ändå är människor. De är människor som på grund av någonting förändrats till maahiset. Maahiset har både tvingats leva utanför en gemenskap samtidigt som de har valt det, påpekar Emelie. (Zilliacus, 16.03.2022)

2.3. Reflektioner kring videokonstverket

Till videokonstverkets ljudvärld valde vi sången *Ave Maria* framförd av Vesa-Matti Loiri. Låten spelas samtidigt då vi ser scener på maahiset-karaktärerna i videon. Jag kommer inte riktigt ihåg varför vi valde den sången. Men nu när jag ser videon två år senare från att den skapades, väcker låtvalet associationer i mig till kvinnobilden kopplat till kyrkan och häxprocesserna. För mig blir låten *Ave Maria* en symbol för den heliga kvinnan. Kvinnan som är bekräftad av kyrkan. Kvinnan som är mamma, lugn, behaglig, inte för sexuell och visar inte sin kropp för mycket. Maahiset-karaktärerna blir motsatsen till den bilden. Maahinen blir en symbol för det okontrollerade, högljudda och nakna som inte nödvändigtvis är mamma. Maahinen är den oheliga kvinnan, häxan som inte passar in i kyrkans kvinnobild.

Scenerna i *Siinä hän oli noita, maahinen* består också av sekvenser där maahiset-karaktärerna visar ömhet till varandra. De kramas och ligger i soffan där de smeker varandras hår till exempel. I diskussionen med Emelie om skapandet med videokonstverket, berättar hon att det kändes viktigt att visa scener av vänskap. (Zilliacus, 16.03.2022) Scenerna kan också tolkas som att karaktärerna har en romantisk eller sexuell relation men scenerna behöver inte nödvändigtvis läsas som det. Jag tolkar scenerna både som porträtteringar av romantisk kärlek mellan två kvinnor och vänskaplig kärlek mellan två kvinnor, med en betoning på det senare. Utöver att maahiset smeker mjukt varandras hår eller kramas, visar de kärlek också på absurda sätt. I en scen står maahiset mot varandra och räcker ut tungorna men i stället för en kyss, nuddar de raka tungspetsarna bara varandra. Här kommer karaktärernas absurda värld fram igen där de antingen av egen preferens eller av ovisshet visar ömhet på sina unika sätt. I en annan scen ser vi bara två bröst i bild där bröstvårtorna trycks mot varandra. Brösten blir som egna varelser, karaktärer själv, som kommunicerar med varandra. Jag upplever de här scenerna mest som en hyllning av vänskap och ömhet mellan vänner där till exempel kärleksfull beröring inte är kopplat till något sexuellt. Jag kopplar det också med representationen av den nakna kvinnokroppen som något annat än bara sexuell, där karaktärerna är bekväma med sina egna och varandras kroppar och visar dem en särskild uppskattning som inte sexualiserar kroppen. Med andra ord, tolkar jag att videon visar en bild av den nakna kvinnokroppen som hyllas

och får finnas utan skam också då den inte fyller syftet att väcka sexuell attraktion hos utomstående blickar. Dessutom ser jag scenerna som ett alternativ till det starkt förekommande narrativet i film och på scen av romantiska förhållanden som den ultimata kärleken och den ultimata lyckan i livet.

När jag själv ser på videokonstverket nu två år senare sedan den skapades fylls jag av både skam, beundran och skratt. Är det verkligen jag som drar i Emelies bröst neråt mot en skål? Är det jag som går omkring i huk helt naken? Är det mina bröst och min rumpa i små ögonblick på videon? Vad skulle mina nuvarande kollegor tycka om mig om dom såg det här? Vad skulle min familj tycka? Jag skäms. Det att jag och Emelie är nakna och beter oss omänskligt fyller mig med skam. Vårt beteende är annorlunda och oförutsägbart i det samhället vi lever i. Annorlunda och oförutsägbart är något vi människor inte strävar efter i sociala sammanhang för vi är rädda att bli lämnade utanför gruppen, samhället, flocken och lägerelden. Men annorlunda och oförutsägbart kan vara det vi stävar efter när vi skapar konst. Jag tycker det kan vara svårt att vara annorlunda och oförutsägbart som mig själv och därför är det befriande att vara det genom en karaktär som är på gränsen till djurisk och så olik mig själv. Genom att spela karaktären maahinen får jag en distans till mig själv. Jag kommer bort från de regler och krav och beteendemönster jag kopplar till mig själv. Jag är inte mig själv då jag spelar maahinen. Jag är maahinen. Men samtidigt är jag mig själv och karaktären maahinen plockar bara fram sidor i mig jag inte klarar av att ta fram utan karaktären. Maahinen blir ett verktyg för mig att utforska obryddhet till sociala regler och motstånd mot strävan att behaga och vara till lags.

Jag skäms också över videokonstverket för jag kan läsa den som något sexuellt även om det inte var min strävan då jag skapade verket tillsammans med Emelie. Det att vi är två nakna kvinnor och att jag drar i Emelies nakna bröst till exempel, kan uppfattas som något sexuellt och det väcker skam i mig. Men varför skulle det vara något dåligt? Varför kan vi inte få vara sexuella? Varför måste jag försäkra mig och andra om att det nog inte var min strävan att det skulle vara något sexuellt?

När jag skapade scenen minns jag att jag inte kände någon skam. Jag kände mig fri, glad och inspirerad. Det var befriande att spela en karaktär som är absurd och grotesk och som inte bryr sig om sociala regler i det mänskliga samhället. Det kändes lätt och samtidigt förstärkande för mig att skådespela en helt ny varelse som med hjälp av lekfullhet och element av fantasi, hjälpte mig att skapa en kropp som bryter sig loss från den mänskliga sociala pressen och skönhetsidealen. Maahinen behagar inte. Maahinen är fri från skam. Och när jag ser på videon nu går min mänskliga skam hand i hand med min känsla av beundran. Jag beundrar videon just därför att jag ser två kvinnor som är så bekväma med sina egna och varandras kroppar att de kan göra så absurda handlingar med dem på ett lekfullt sätt. En stark vänskap mellan kropparna kommer fram i videon. Det är roligt och absurt och kropparna är komiska. Och det spelar ingen roll ifall videon kan tolkas som sexuell. Det är inte dessa kroppar rädda för, tolkar jag. Kanske kropparna är sexuella. Kanske dom inte är det. Men i alla fall försöker de inte vara sexuella på ett sätt dom tror den utomstående blicken tycker är sexuellt. Dom försöker inte heller göra sig själva mindre eller visa mindre av sina kroppar och vara sansade eller prydliga. Kropparna försöker varken förföra eller vara fränkopplade från sexualitet helt och hållet för att behaga åskådaren. Och kropparna skäms inte över sin nakenhet. Det är en nakenhet på kropparnas egna villkor, utan hänsyn till utomstående ögon, fördomar och åsikter. Det är ett förhållande till nakenhet som jag inte ser så ofta i kvinnor på scen eller på film.

Hela skapandeprocessen av videokonstverket var kort och vi tog snabba val angående materialet i videon. Vi jobbade ganska intuitivt och följde dom första impulserna, som ledde till att vi filmade korta sekvenser av handlingar vi sedan klippte och klistrade till ett kollage. Allt vi gjorde baserade sig på gemensamma bilder på vad en häxdans eller en häxa, betydde för oss. Vi utgick från det undermedvetna och från de första bilderna vi fick. Men varifrån kom materialet vi undermedvetet bar på? Varför är det just ordet häxa som väckte inspiration och ledde till att vi skapade karaktärerna maahiset? Och varför kopplar jag maahiset och häxan med ord som absurd, rebellisk, frigörande och vänskap? Varifrån kommer min syn på ordet häxa ifrån? I följande kapitel av den här uppsatsen undersöker jag bakgrunden och källan till mina uppfattningar om vad en häxa är för något och varför just häxan som karaktär är så inspirerande för mig.

3. HÄXAN

3.1. Vem är häxan för mig?

Ordet häxa kan betyda mycket. Häxan är en sagokaraktär som bor i ett pepparkakshus eller en gammal kvinna i svart kåpa med ett förgiftat äpple. Häxan är både antagonisten och protagonisten i filmerna, både monstret i skräckfilmen eller den som räddar andra från ondskefulla andar och demoner. Häxan är en karaktär kopplad till nordiska folktraditioner och önskar glad påsk på vykort medan hon flyger till Blåkulla. Häxan är både ett glåpord och en feministisk symbol och är allt mellan att vara ondskefull till att vara en helare. Häxan är en gemensam benämning på personer, speciellt kvinnor, som utgående från vissa karaktärsdrag och omständigheter blir förföljda för att de anklagats som häxor. Häxan är en verklig person som tillhör en religion eller utövar en viss slags spiritualitet. Häxan är en yrkestitel eller identitet. Dessutom målar häxan upp olika bilder och meningar hos en beroende på var i världen en befinner sig i.

Min uppfattning om häxan är starkt formad av västerländska historier och kulturer och i den här uppsatsen undersöker jag min bild av den fiktiva häxan, karaktären och arketyperna häxa och dess ursprung i det västerländska kanonet. För mig är häxan en magisk karaktär. Häxan kan flyga, är sagolik och balanserar på gränsen mellan att vara en människa och en fantasifull varelse utanför det mänskliga. I den här uppsatsen koncentrerar jag mig till exempel inte på att reflektera kring häxan som egentlig identitet även om den kan ha ett samband med vissa arketyper. I podden *Häxtimmen* öppnar poddens skapare Ebba Bjelkholm och Agnes Grefberg Braunerhielm sina relationer till häxan i avsnittet *Häxan som symbol och arketyper* (*Häxtimmen* 28.10.2021). Bjelkholm och Braunerhielm, praktiserar en viss slags spiritualitet och identifierar sig som häxor. I avsnittet förklarar dom varför dom vill bli kallade för häxor och drar paralleller mellan häxan och feminism. Eftersom häxan ofta är och varit ett skällsord, finns det en kraft i att återerövra ordet och kalla sig själv för häxa, påpekar poddskaparna. Agnes Grefberg Braunerhielm beskriver relationen på följande sätt:

Jag tänker apropå det där att det är ett skällsord och att man kallar sig för det så vågar man liksom vara frånstötande och inte behaglig som man jämt ska vara som kvinna, speciellt i relation till män eller det patriarkala samhället.

(Häxtimmen 28.10.2021, 6:54)

Min bild av häxan, liknar också beskrivningen av häxan som presenteras i podden *Häxtimmen*. Utöver att häxan är magisk är häxan för mig en person, och oftast kvinna, som är frånstötande och inte behaglig där feminism och ordet häxa har vissa beröringspunkter. Häxan är för mig en arketyp av synd. Häxan tar inte ansvar. Häxan är naken. Häxan har en odisciplinerad kropp. Häxan tar plats. Häxan spränger trumhinnor med sitt skratt. Häxan bryr sig inte om hennes bölder är äckliga. Häxan är äcklig. För äcklig. Häxan får vara ful. Häxan har fult sex. Häxan är sensuell. För sensuell. Häxan njuter av sin sexualitet och sin kropp på sina egna villkor, frigjord från att behaga andras blickar och åsikter. Hon är självsäker. Häxan får finnas i berättelserna utan en koppling till mannen. Hennes narrativ går inte ut på att vara någons fru eller mamma. Häxan följer inga auktoriteter eller tids-scheman eller sociala regler. Häxan är glåpordet som tystat självständiga och visa kvinnor som nu omvandlas till en hyllning. Häxan simmar motströms och ifrågasätter normer. Häxan är självförsörjande, kraftfull, klok, farlig, fruktad. Häxan är både ond och god och allt däremellan.

3.2. Häxprocesser

Min bild av häxan är starkt kopplad till de uppfattningar om häxan som utformade sig under häxprocesserna i Europa och Nordamerika under 1500-talet och 1600-talet. Jag anser att häxan som arketyp formats på grund av häxprocesserna. Häxorna i sagorna och på film och tv är antingen väldigt lika eller har spår av de uppfattningar som förekom om häxan under häxprocesserna. Häxprocesserna var en tidsperiod av så kallade häxrättegångar runt om i Europa och Nordamerika där en stor del människor anklagades, blev våldsamt bestraffade och även dömda till döden för att vara häxor. Häxan var en benämning på personer som ansågs svara till djävulen och motsätta sig gud och den kristna kyrkan. Häxorna idkade magi och genom att utföra trollformler, besvärjelser och häxkonster, ansågs häxorna orsaka död och förstörelse. Till exempel kunde personer

som anklagades för häxor sägas vara skyldiga till en dålig skörd, barnadödlighet eller till att sjukdomar bröt ut.

Mirkka Lappalainen, författaren till boken *Pohjoisen noidat: Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* beskriver häxan och häxkonst på följande sätt:

Noituus on hyvän vastakohta, ”pahuuden synonymi”, kuten Wolfgang Behringer kirjoittaa. Eri yhteiskunnissa siihen liitetään samoja piirteitä, kuten äärimmäinen pahansuopuus, ahneus, häpeämättömyys, rumuus, poikkeava seksuaalisuus ja demonien ja henkien kanssa seurustelu. (Lappalainen 2018, 12)

Lappalainen beskriver häxkonst som motsatsen till godhet och synonym till ondska. Enligt Lappalainen, kopplas häxkonst i olika samhällen till bland annat extrem ondska, girighet, fulhet, avvikande sexualitet och till personer som har förhållanden med demoner och andar. (Lappalainen 2018, 12)

Vem som helst kunde bli anklagad för att vara häxa under häxprocesserna på 1500-talet och 1600-talet, men en utmärkande del av de anklagade i Europa och Nordamerika var kvinnor. Ofta var den anklagade också någon som levde utanför de rådande normerna, eller som var färdigt utsatt i sin gemenskap, som till exempel gamla fattiga kvinnor. (Federici 2014)

Orden häxa och häxkonst som benämningar har ofta fungerat som förklaringar för makthavare att hitta orsaker för att trycka ner, utnyttja och bestraffa folkslag, religioner och kulturer som skiljer sig från det makthavarna tillhör. Benämningen häxa har varit ett medel att förklara det som känns främmande för maktutövarna som något skrämmande och elakt. Orden häxa och häxkonst är starkt kopplade till kolonialismen där vita kolonialister förklarat till exempel ursprungsbefolkningar som idkare av häxkonst och därmed demoniserat och smutskastat kulturer i ett syfte att förstärka sin egen makt. Den kristna kyrkan förklarade även den judiska befolkningen och andra icke-kristna religioner som idkare av häxkonst i ett försök att förstärka det kristna fotfästet i Europa. Eftersom min uppsats är en subjektiv reflektion kring kopplingen

mellan mitt konstnärliga arbete och häxan, kommer jag att utgå från mig själv och fokusera på häxprocessernas påverkan på den europeiska kvinnan och inte tangera relationen mellan ordet häxa och marginaliserade folkgrupper jag själv inte tillhör.

Den svartvita stumfilmen *Häxan* från 1922, producerad av svensk filmindustri, förklarar historien kring häxprocesserna i Europa med hjälp av skådespelade scener. Filmen är en dokumentär-liknande videoesse och bygger bland annat på regissören Benjamin Christensens iscensatta tolkningar på det skrivna materialet i *Malleus Maleficarum*, även känd vid namnet häxhammaren. (*Häxan* 1922) Häxhammaren användes under häxprocesserna på 1400-talet till 1600-talet och var en samling texter skrivna av inkvisitorerna Heinrich Kramer och Jacob Sprenger. Syftet med texterna var att konstruera en manual som gav instruktioner för hur häxor identifieras, vad häxor gör sig skyldiga till och hur förhören och rättegången på de anklagade häxorna ska gå till. Under häxprocesserna uppstod det flera liknande manualer men Häxhammaren är en av de kändare texterna. (Nenonen & Kervinen 1994)

Hur kunde häxprocesser där människor anklagades i rättegångar präglade av berättelser fyllda av vidskepelse, få ett så starkt fotfäste i Europa under en tid då till exempel naturvetenskapen gjorde många framsteg? Det finns många teorier på varför häxprocesserna bröt ut specifikt under 1500–1600-talen. Peter T. Leeson och Jacob W. Russ, förklarar i sin artikel *Witch Trials* i tidningen *The economic journal*, teorin om att häxprocesserna var en följd av reformationen. Enligt teorin, använde både den protestantiska och den katolska kyrkan häxprocesserna som medel för att samla ihop mera anhängare. För att den allmänna uppfattningen var att häxorna svarade till satan kunde respektive kyrka genom att utplåna häxor göra reklam för att vara den bästa kyrkan, om man ville försäkra sig skydd mot satan.

(Leeson T. & Russ W. 2014)

Mirkka Lappalainen, presenterar en teori om att det kunde ha varit den medförda misären den lilla istiden orsakade som ledde till att häxprocesserna bröt ut. Häxorna blev syndabockar för misären, ett sätt att förklara varför skörden var dålig.

(Lappalainen 2018)

I filmen *The Witch: A New-England Folktale* från 2015, tolkar jag häxan som just en syndabock och en förklaring på trauman filmens karaktärer utsätts för. Filmen som är skriven och regisserad av Robert Egges, handlar om en puritansk nybyggarfamilj i Nordamerika på 1600-talet som efter en religiös oenighet med de andra byborna i byn de lever i bestämmer sig för att flytta ensamma ut till vildmarken. Filmen följer relationsdramat mellan familjemedlemmarna när de tampas med sorg och en ostabil tillvaro i den karga vildmarken efter att familjens nyfödda barn försvinner oförklarligt. En rädsla över häxkonst, djävulen och att det är gud som straffar familjen växer gradvis fram hos de olika familjemedlemmarna. Till sist blir också den äldsta dottern i familjen misstänkt för att vara häxa och därmed skyldig till misären i familjen. Parallellt med familjen ser vi ibland scener på en häxa som bor i skogen intill. (*The Witch: A New-England Folktale 2015*) Jag tycker häxan i skogen blir en karaktär som familjen själva skapar för att få en förklaring på varför de lider så mycket. Jag tolkar att häxan blir en personifikation för sorgen och rädslan familjen går igenom då skörden förstörs och deras barn försvinner.

Silvia Federici, feministiska aktivisten, filosofen och författaren till bland annat boken *Caliban and the Witch*, förklarar sin teori om att skiftet från ett feodalt samhälle till ett kapitalistiskt samhälle i Europa var orsaken till häxprocesserna och medförde en förändring på kvinnans roll i samhället. Federici argumenterar för att kvinnor som anklagades vara häxor både fungerade som syndabockar för lidandet en stigande barnadödlighet och fattigdom medförde men att häxprocesserna också var ett sätt att styra kvinnan mot ett mera kapitalistiskt samhälle genom att tvinga in henne i en roll med mindre autonomi där hennes värde begränsades till hennes reproduktiva förmåga. (Federici 2014)

Oavsett orsak får ondskan på grund av häxprocesserna en kvinnas ansikte. Jag anser att då man talar om att återerövra ordet häxa och förvandla ordet från glåpord till hyllning, är det karaktärsdrag som häxprocesserna demoniserade man nu lyfter upp och ger ett nytt, positivt värde. I följande kapitel studerar jag min bild av häxan från olika perspektiv. Jag undersöker bland annat konceptet magi, sexualitet, ålder och kollektivitet kopplat till häxan och häxprocesserna.

3.3. Häxan är magisk

Häxprocesserna målade inte bara upp häxor som fiender till kyrkan och folket, utan också som personer med övernaturliga krafter. En stor del av vad en häxa sades vara för något, var att hon kunde bemästra magi, även så kallad häxkonst. Häxorna sades kunna flyga, genomgå förvandlingar till djur och göra besvärjelser där de med hjälp av magi kunde döda eller förföra någon. Därmed kopplades magin till ondska.

Häxornas förmåga i filmer och serier att kunna trolla och behärska magiska krafter, förstärker min bild om häxan som kraftfull, självförsörjande och fri. I till exempel filmen *Noita palaa elämään*, försvinner häxan lätt från knepiga situationer genom att knäppa i fingrarna och i serien *Charmed* kan en av häxorna stanna tiden för en viss tidsperiod som gör att hon klarar av att bekämpa ondskefulla krafter lättare. (*Noita palaa elämään* 1952) (*Charmed* 1998–2006)

Elementet av magi gör häxan också mera spännande och lekfull för mig. Det finns en känsla av eskapism i häxan, en eskapism från den gråa vardagen på grund av magin. Dessutom ger elementet av magi och fantasi en distans till det verkliga. Det är just det magiska och sagolika med häxan som gör det lätt och roligt att utforska mera allvarliga ämnen och teman genom karaktären.

När jag blundar och tänker på en häxa ser jag genast en bild på en kvinna som rör om i en massiv, rykande och bubblande kittel. Det är mörkt runt om henne men ett grönt ljus kommer upp ur kitteln och lyser upp ansiktet på kvinnan. Hon slänger fladdermusvingar, grodor, örter och människospott in i kitteln. Det här är hennes källa till makt. Häxan skrattar ett hånfullt och stort skratt som ackompanjeras av ljudet från bubblorna som spräcks i kitteln medan hon tillverkar dom mest ödesdigra trolldryckerna.

Ursprunget till min fantasibild kan jag spåra tillbaka till de kända replikerna i scenen där häxorna kokar ihop en ondskefull trolldom i sin kittel i pjäsen *Macbeth*, skriven av den engelska pjäsförfattaren William Shakespeare. (*Shakespeare* 1623) Replikerna som är översatta till svenska av Göran O. Eriksson år 1993, lyder:

Bubbla, bubbla, ont fördubbla:
Kittel kittel, sjud och bubbla.
Ryggbenskött av kärrets snok,
Spindelväv i gråa sjok,
Ödleöga, lövgrodstå,
Huggormstand och gadd av slå,
Ugglevinge, fladdermus,
Hundtarm, kackerlacka, lus
Ska var formels kraft fördubbla
När vår häxbrygd börjar bubbla.

(Göran O. Eriksson 1993, 62. Akt 4 scen 1)

Shakespeare skrev pjäsen *Macbeth* under tiden av häxprocesserna i Europa då det förekom en uppfattning om häxan som skapare av ondskefulla trolldrycker. Bilden av de magiska och ondskefulla trolldryckerna tillverkade i kittlar på vidriga ingredienser kan ha en koppling till fenomenet Silvia Federici beskriver där kvinnor med kunskap inom växters medicinska förmågor anklagades för att vara häxor. Kunskap inom växters medicinska krafter blev stämplat som häxkonst och enligt Federici var anklagelserna ett försök att begränsa tillgången på abort, då många kvinnor som kände till växternas helande egenskaper klarade av att tillverka abort-medicin. Av samma orsaker begränsades också kvinnors arbete som barnmorskor. Man ville försäkra sig om att graviditeter inte avbröts genom att måla upp kvinnor som bemästrade färdigheten att utföra aborter som häxor. Federici förklarar vidare att en orsak till att kontrollen på kvinnors reproduktion blev hårdare, var en reaktion på den minskade nativiteten under tiden av häxprocesserna. Då tillgången till abortmedicin minskade och kvinnor inte hade samma makt över sina egna kroppar och reproduktion längre, samtidigt som kvinnor hindrades från möjligheten att livnära sig på att vara barnmorskor och sin kunskap om växternas förmågor, minskade kvinnans autonomi i samhället.

(Federici 2014)

En viss kunskap och visdom blev förklarad som magi och häxkonst och något som kanske var nyttig och värdefull information om vår värld, stämplades som onaturligt, konstigt, oäkta och ondskefullt.

Ramón Grosfoguel, skriver i sin artikel *The Structure of Knowledge in Westernized Universities: Epistemic Racism/Sexism and the Four Genocides/Epistemicides of the Long 16th Century* att den medicinska visdomen många kvinnor erhöll innan häxprocessernas tid var information som överfördes muntligt från generation till generation och skrevs inte ner i böcker. Det här ledde till att då kvinnor med kunskap inom medicin dömdes som häxor, dog också en stor källa av information om till exempel växters helande förmågor tillsammans med kvinnorna.

...in the case of the genocide/epistemicide against Indo-European women, there were no books to burn because the transmission of knowledge was done from generation to generation through oral tradition. The "books" were the women's bodies and, thus, similar to the Andalusian and Indigenous "books" their bodies were burned alive (Grosfoguel 2013, 86)

3.4. Häxan som fiende till kärnfamiljen

Precis som barnmorskan och kvinnan med kunskaper i växternas medicinska egenskaper, kopplades kvinnans sexualitet också till häxkonst under häxprocesserna. I boken *Synnin palkka on kuolema* beskriver författarna Marko Nenonen och Timo Kervinen att det extrema kvinnohatet som förekommer i häxhammaren är exceptionell även för tiden den skrevs i. Nenonen och Kervinen beskriver hur häxhammaren porträtterade kvinnor som fåfänga, vacklande i sin tro och att de styrdes lätt av sina känslor för lust och strävan efter att tillfredsställa sina behov för njutning. Eftersom kvinnor var lätta att förföra ansågs det då också logiskt att det just till största delen var kvinnor som lockades av djävulen och blev häxor. (Nenonen & Kervinen 1994, 252)

Med andra ord, porträtterade häxhammaren kvinnor som personer som följde sina sexuella impulser och andra impulser kopplade till njutning utan hänsyn till möjliga negativa konsekvenser.

I filmen *Häxan*, blir en kvinna dömd som häxa för anklagelsen av att förföra någon. Då medlemmarna i ett kloster får reda på att en av klostrets munkar känner sig sexuellt attraherad till kvinnan utpekar de kvinnan genast som häxa. De andra munkarna i klostret kan inte acceptera att deras vän självmant skulle känna lust för henne, utan förklaringen hittas i häxkonst i stället. (*Häxan* 1922, 1:01:21)

Samma narrativ förekommer i filmen *Noita palaa elämään* från år 1952, regisserad av Roland af Hällström, där en av de manliga karaktärerna försäkrar sig om att Birgit, huvudkaraktären i filmen, är en häxa varje gång en man känner lust för henne. Filmen utspelar sig i en by där Birgit hittas medvetlös i en gammal uppgrävd grav som tillhör en annan kvinna som på 1600-talet blivit anklagad och dömd till döden för att vara häxa. Under filmens gång är byborna tudelade om Birgit är den begravda häxan som nu återupplivats eller om hon bara är en vanlig kvinna som av misstag ramlat in i den uppgrävda graven. Förklaringen på att männen i filmen känner lust för Birgit blir ofta den att hon är en häxa som förtrollar dem. Det är speciellt den gifta mannen i filmen som kallar henne ständigt för häxa. (*Noita palaa elämään* 1952) Jag tolkar att den gifta mannen känner skam för att han åtrår en annan kvinna utanför sitt äktenskap och försöker därför hitta en annan förklaring till sina känslor än att ta ansvaret för dem själv. Skulden och ansvaret för hans känslor läggs på Birgit som blir stämplat som häxa. Hon blir häxan som förför med hjälp av magi. Hon blir häxan som symboliserar hotet mot det traditionella äktenskapet. Silvia Federici förklarar att all sexualitet som inte direkt ledde till reproduktion blev stämplat som häxkonst under tiden av häxprocesserna. (Federici 2014) Det här kan förklara varför häxan ofta inte porträtteras som gift eller med barn. Häxan målas upp som kvinnan utanför äktenskapet och moderskapet. Hon är den förförande kraften som försöker förstöra bandet mellan paret som vill bilda familj. *Senhän ne noidat aina tekevät, tulevat miehen ja naisen väliin*. Säger en av karaktärerna i filmen *Noita palaa elämään*. (*Noita palaa elämään* 1952, 10:07)

Under häxprocesserna skapades bilden av häxan som flyger till häxsabbaten. Häxsabbaten var en fest där häxor samlades och ägnade sig åt att dyrka djävulen och engagera sig i andra ondskefulla och för den kristna kyrkan oheliga ritualer. I filmen *Häxan* ser vi skådespelade scener som föreställer häxprocessernas bild om häxsabbaten där häxorna bland annat stampar på kristna kors och köar för att få kyssa djävulens anus. (*Häxan* 1922) Handlingen av häxor som kysser djävulens anus, kan tolkas symbolisera sexuella akter och sexualitet som inte leder till fortplantning.

Under häxsabbaten i filmen *Häxan*, ser vi också häxor som kokar spädbarn i kittlar. (*Häxan* 1922) Jag tror att bilden av den ondskefulla barn-dödande häxan fungerade som ett sätt för familjer att hitta en anledning till tragedin som drabbade dem då de miste ett barn. Sorgen och ilskan över att mista sitt eget barn kunde ha lett till skapandet av ett monster, som fick ta skulden då ingen annan förklaring för det som skett hittades. Men det förklarar delvis inte varför specifikt kvinnor blev ofta anklagade för att vara häxor. Som jag tidigare nämnde, kunde bilden av häxan som rövar bort spädbarn och offerar dem till satan på häxsabbaten enligt Federici fungera som ett sätt att stämpla bland annat kvinnliga barnmorskor som barndödande häxor. Häxanklagelserna mot de kvinnliga barnmorskorna kunde ha varit ett försök att ge makten över kvinnors reproduktion till män i stället i hopp om att de manliga läkarna skulle bidra med en ökad nativitet och inte avbryta en graviditet, även om kvinnan så önskade. (Federici 2014)

På samma sätt som under häxprocesserna, upprepas bilden av häxan som en karaktär som vill eliminera barn också i filmvärlden.

You know, I've always wanted a child and now I think I'll have one

...on toast!

Säger Winnie Sanders, en av häxorna i familjefilmen *Hocus Pocus* från år 1993. (*Hocus Pocus* 1993, 1:20:43) Filmen, regisserad av Kenny Ortega, handlar om tre häxsysstrar som efter att ha blivit hängda och dödade under häxprocesserna i Salem i Nordamerika på 1600-talet, vaknar till liv igen en Halloween på 1990-talet. Häxorna i filmen är inte kvinnor som är oskyldiga offer för häxprocesserna utan karaktärerna är häxor som idkar magi och är farliga. Häxorna i filmen utför magiska besvärjelser, flyger på kvastar och

deras mål i berättelsen är att fånga barn och genom en trollformel överföra livskraften ur barnen till sig själva för att förbli odödliga för evigt. (Hocus Pocus 1993)

Också i filmen *The Witches* från år 1990, regisserad av Nicolas Roeg, är häxorna ondskefulla, magiska varelser och fiender till barn. I filmen, som baserar sig på Roald Dahls bok vid samma namn, vill häxorna eliminera barnen ur världen genom att förvandla dem till möss. (The Witches 1990)

3.5. Häxan är gammal

Virvon varvon

Tuoreeks teveeks, tulevaks vuodeks

Vitsa sulle, palkka mulle

Säger jag och viftar med en videkvist dekorerad med crepepapper och små plastiga kycklingar framför grannen som tar emot kvisten och lägger chokladägg i min stora, gamla kaffekanna. Det är snart påsk en vår i början av 2000-talet och jag och några andra barn firar en nordisk tradition som går ut på att gå runt och knacka på dörrar utklädda till häxor och ge videkvistar till grannar i hopp om att få godis i gengäld. Jag är utklädd till en påskhäxa och jag älskar det. Min uppfattning om påskhäxan är att hon är en kvinna som flyger på en kvast, går med böjd överkropp iklädd i förkläde, har en schal runt huvudet och är gammal. Någon har berättat för mig att påskhäxorna flyger till Blåkulla eller så har jag sett det på påskkort. Jag är fascinerad över dessa kvinnor med magiska krafter som kan flyga och jag föreställer mig Blåkulla som ett fantastiskt berg där häxorna får umgås med varandra efter långa kvastresor med många kaffepauser. När jag sitter i bilen på väg till mormor och ser det karga vårlandskapet på Borgå landsbygd, önskar jag att häxor skulle flyga med kvastar ovanför vår bil till Blåkulla. Jag önskar så innerligt att påskhäxor skulle finnas på riktigt.

I en finsk hörbild från år 1938 berättar familjen Ylitalo om berättelserna kring påskhäxorna de växt upp med. Hörbilden är ett radioklipp där element av dokumentär och drama blandas ihop. I hörbilden får vi höra de vuxna familjemedlemmarna återberätta det de hört äldre generationer tala om påskhäxor, så kallade trullit på finska. Det berättas att folket i det gamla finska jordbrukssamhället trodde att ondskefulla makter var som starkast under långfredagen och att det därmed var lätt att utföra besvärjelser på andras bekostnad. Påskhäxorna, eller trullit, kunde smyga sig in på andras gårdar, skära bitar av kornas svansar och skinn och använda dem i olika trollformler i hopp om att få egen boskapslycka genom att förstöra lyckan för gårdens invånare. Vissa av berättelserna blir dramatiserade scener i hörbilden. Det spekuleras om trullit är häxor, spöken, andra elaka varelser eller om de bara är människor som idkar magi. (*Ei saa liikahtaa yksikään rukki: Ylitalon väki muistelee. 17.04.1938*) I en av de dramatiserade berättelserna beskrivs en påskhäxa som en ”vanha ämmänkäppyrä” (*Ei saa liikahtaa yksikään rukki: Ylitalon väki muistelee. 17.04.1938, 12:54*) Det vill säga en gammal kvinna. Hon har smugit sig in i en främmande lada för att göra besvärjelser där hon stjälar boskapslyckan från ladans ägare till sig själv. Ladans ägare märker vad som händer och slår till den gamla kvinnan så hon faller omkull och besvärjelsen avbryts. Då upptäcker han att häxan är grannfrun!

Noita pyörtyi kuin torakka navetan sillalle kirnunmäntänsä ja varsiluutansa viereen ja silloin vasta isäntä tunsi sen naapuritalon emännäksi, joka oli ollut trullina kulkemassa. (*Ei saa liikahtaa yksikään rukki: Ylitalon väki muistelee 17.04.1938, 13:38*)

En av mina tidigaste uppfattningar om vad en häxa är för något är den gamla påskhäxan men arketypen av häxan som en gammal kvinna blir också bekant för mig i min barndom genom de europeiska folksagorna nerskrivna av bröderna Grimm som till exempel *Hans och Greta*, *Snövit* och *Rapunsel*. I ovannämnda sagor är den gamla häxan elak och precis som i filmerna vill hon antingen röva bort, äta eller döda barn och de som är yngre än henne. I *Hans och Greta* är hon en häxa som äter barn, i *Rapunsel* rövar hon bort ett barn och i *Snövit* är hon så avundsjuk på Snövits ungdom och skönhet att hon vill döda henne.

I den animerade filmen *Snövit och de sju dvärgarna* från år 1937 producerad av Walt Disney, som baserar sig på den gamla folksagan Snövit är berättelsens antagonist en drottning och Snövits styv-mamma, vilket också är en arketyper i gamla sagor som liknar häxan. Båda arketyper är äldre kvinnor och båda är elaka. I filmen *Snövit och de sju dvärgarna* är det oklart ifall drottningen verkligen är en häxa eller inte men hon föreställs som elak och använder sig av magi som tyder på att hon passar arketyper. Dessutom beskriver en karaktär i filmen henne med replikerna: ”The queen! She’s wicked! She’s bad! She’s mighty mean! She’s an old witch!” och “She’s full of black magic!” (*Snövit och de sju dvärgarna* 1937, 38:11)

Filmen som är skriven och regisserad av David Hand, börjar med den ökända scenen där drottningen frågar sin talande spegel om vem som är vackrast i hela landet. Då hon inte får det önskade svaret om att det är hon själv och spegeln avslöjar att den vackraste personen i stället är Snövit, blir drottningens målmedvetna projekt under resten av filmen att ta livet av Snövit. Genom att utplåna sin konkurrent hoppas drottningen själv bli titulerad som den vackraste av alla. Drottningen som karaktär har två skepnader i filmen. I början är hon en kvinna som är äldre än Snövit och senare förvandlar hon sig själv till en ännu äldre kvinna. I sin yngre form delegerar drottningen dödandet av snövit till en jägare men när jägaren misslyckas i sitt uppdrag tar drottningen ödet i sina egna händer. Planen blir att dölja sin riktiga identitet som drottning genom att förklä sig till en gammal kvinna och lura Snövit att äta ett förgiftat äpple som har en dödande effekt. (*Snövit och de sju dvärgarna* 1937)

Varför är de västerländska sagorna fulla av häxor som specifikt är gamla kvinnor? Filmen *Häxan* beskriver hur gamla kvinnor blev anklagade för att vara häxor under häxprocesserna. I en scen, beskrivs häxan som följande: *Djävulens väninna kan vara ung och vacker, men hon är oftare gammal, fattig och eländig.* (*Häxan* 1922, 28:26)

Silvia Federici, presenterar i sin bok *Caliban and the Witch* en teori där landprivatisering spelar en stor roll i att just gamla kvinnor ofta anklagades för att vara häxor. Rika godsägare och adelsmän i England började under 1500-talet privatisera landområden i den engelska landsbygden i syftet att få mera kontroll på produktionen. Dessa landområden hade förut varit gemensamt styrda och skötta av byborna. Också

allmänna områden som inte ägdes av någon blev privatiserade. Dessa allmänna områden som kunde vara delar av skogar eller ängar till exempel, var platser där byborna samlade sig under olika sociala evenemang som förstärkte gemenskapen och solidariteten bland dem. Här kunde också vem som helst använda sig av naturens resurser. Dessa allmänna landområden var speciellt viktiga för kvinnor som inte hade samma rättigheter till ägande av land eller social makt som männen. De allmänna områden, på engelska så kallade ”commons”, var områden kvinnor kunde förlita sig på för sin försörjning, autonomi och skapande av sociala kontakter. Landprivatiseringen förstärkte godsägarnas och adelsmännens makt över sina arbetare. Då arbetarna inte längre ägde de landområden de brukade själv, fann de sig i en ostabil position där de ofta blev tvungna att acceptera en tillvaro av minskande löner och längre arbetsdagar. Fattigdomen steg, familjer splittrades och unga familjemedlemmar blev kringresande arbetare sökande efter jobb utanför byn. Kvar lämnades de gamla som nu måste ta hand om sig själva. Speciellt utsatta blev de gamla kvinnorna som nu utan stöd av sina familjer, tvingades till ett liv av snatteri och lån de inte kunde betala tillbaka. (Federici 2014)

Man kan tolka från Federicis tankar att då den gamla och fattiga kvinnan som inte längre hade tillgång till de allmänna naturresurserna, kunde föda barn eller arbeta hårt med jordbruk och som nu också blev berövad möjligheten att få ”dra sitt strå till stacken” genom att vara barnmorska, helare eller expert på växters medicinska egenskaper, tappade sin relevans i samhället. Hon blev tvungen att leva på andras allmosor utan att kunna ge något tillbaka och blev därför en börda för resten av byborna. Den gamla kvinnan blev en person samhället ville bli av med och blev därför ett tacksamt mål för häxanklagelserna.

Federici förklarar vidare att då den gamla kvinnan blev alltmer utesluten från gemenskapen, tvingades hon till ett liv av tiggeri och i vissa fall till att stjäla. Dessutom kunde hon också ha varit ilsken och otrevlig på grund av den misär hon tvingades uthärda i den nya samhällsordningen. Vilket i sin tur förstärkte fördomarna på att hon var en ond häxa. (Federici 2014)

Precis som häxan i *Snövit och de sju dvärgarna*, är häxan i skräckfilmen *The Witch: A New-England Folktale* från år 2015 för det mesta en gammal kvinna. Första gången vi ser häxan ordentligt är i en scen där hon står och kärnar, vad som verkar vara blodet av det bortrövade barnet, i en smörkärna. (*The Witch: A New-England Folktale* 2015, 8:32)

När jag såg scenen för första gången med min vän och kollega Emelie Zilliacus, sa Emelie ”Men det är ju bara en naken gammal kvinna.” Ögonblicket då häxan, skräckfilmens monster blir avslöjad, är en scen där vi ser bakre delen av en gammal kvinnas nakna kropp. Det är bara det. En gammal naken kvinnokropp. Vad är det som är skrämmande med det? Men scenen kändes skrämmande för mig. Är det för att representationen av äldre kvinnor på film är så liten att då vi ser det, känns det obekant och konstigt och därmed blir det lätt skrämmande? I och för sig är det kanske inte specifikt en gammal kvinnas nakna kropp som gör scenen skrämmande. Vad som helst för kropp är skrämmande som kärnar människoblod i en smörkärna. Men det som är intressant och en aning sorgligt är att jag inte kan komma ihåg att jag sett någon annan representation av en gammal kvinnas nakna kropp än den jag ser i den här filmen. Det här är första gången jag ser en gammal kvinna naken i en film. Jag har aldrig sett en film där en gammal kvinnas nakna kropp skulle vara iscensatt på ett positivt sätt till exempel. Jag har aldrig sett en romantisk komedi där en gammal kvinna är huvudkaraktären som har en scen där hon älskar med den hon är kär i. Inte har jag heller sett någon scen där hennes kropp skulle till exempel simma vackert i ett sommarglittrande hav eller en mera vardaglig scen där hon skulle sitta i bastun och tala med sina vänner med en öl i handen. Jag kan inte argumentera för att de här filmerna inte existerar och jag vill verkligen att dom ska göra det men jag har åtminstone inte sett dom.

Mummy dust to make me old.

To shroud my clothes, the black of night

To age my voice, an old hag's cackle

To whiten my hair, a scream of fright

A blast of wind to fan my hate

A thunderbolt to mix it well

Now begin thy magic spell

Det här är trollformeln drottningen läser upp ur sin magiska bok medan hon kokar ihop en dryck för sin förvandling, i Disneys film. När hon dricker av brygden, tappar hon greppet om glaset som faller på golvet. En gripande förvandlingsprocess från drottningens nuvarande skepnad till den gamla kvinnan sätts i gång. Drottningen andas tungt och håller om sin hals med händerna. Omgivningen blir suddig, tempot på musiken ökar, vinden ylar, det blixtrar i bakgrunden. Håret på drottningen ändras från mörkt till vitt. De mjuka och en aning runda händerna förvandlas till smala, beniga händer med långa fingrar. En vårta på handen växer fram. Naglarna blir längre. Vi ser en skugga av drottningens armar och händer i krampaktig position ovanför huvudet. Ett stort och hest skratt bubblar upp och en gammal kvinna i svart kåpa med en krokig stor näsa och runda ögon vänder sig mot åskådaren. Den svarta husdjurs-korpen, rädd och chockerad över att se den gamla kvinnan, tappar balansen och faller ner i en tom skalle av ett benrangel. (*Snövit och de sju dvärgarna* 1937, 49:41)

Både trollformeln där vitt hår åstadkoms med hjälp av skräckslagna skrik och själva förvandlingen där växten av vitt hår och rynkor på händerna porträtteras i en dramatisk förvandling med blixtrar och hotfull musik, betonar sambandet mellan ondska och ålderdom. Att bli gammal blir något elakt och motbjudande i scenen.

Då drottningen är i sin yngre form delegerar hon dödandet av snövit till jägaren. Det är först i drottningens äldsta form som vi får se henne som huvudkaraktär i mordförsöket. När drottningen blir den gamla kvinnan blir hon ännu mera skrämmande än den yngre drottningen. Jag tolkar att graden av ondskan i drottningen stiger ju äldre hon blir. Hennes ondska når sin fulla potential när hon förvandlas till den gamla kvinnan och det är den gamla kvinnan som själv försöker ta livet av Snövit då filmen når sin kulmen. Drottningen blir filmens elakaste antagonist i sin äldsta form och det är då hon blir häxan.

The witch-hunt turned the image of the old woman upside down: traditionally considered a wise woman, she became a symbol of sterility and hostility to life.
(Federici 2014, 193)

Häxan som den gamla kvinnan är en arketyper många känner till. Hon finns överallt, både i nordiska påsk-traditioner och i sagor och filmer. Jag anser att häxan som arketyper som skapades under häxprocesserna, lämnat ett arv efter sig som påverkar bilden på kvinnors åldrande som något negativt i det moderna samhället vi lever i idag. Även om vi inte mera delar häxprocessernas bild om gamla kvinnor som ondskefulla eller farliga, känner många kvinnor fruktan för sin egen föråldring. Att åldras blir något fult, oattraktivt och motbjudande. Jag medger att jag också är rädd för att bli äldre. Spår av förvrängda tankar om att mitt värde som kvinna ligger i min förmåga att kunna möta vissa skönhetsideal sitter ännu fast i benmärgen och då samhället kopplar ungdom till skönhet och ålderdom till fulhet, blir rynkorna fiender i stället för tecken på ökad livserfarenhet och ändringarna i kroppen genom livet blir oönskade i stället för välkomnade. Kanske kvinnobilden från tiden av häxprocesserna ännu lever kvar som ett spöke i kulisserna av vårt nuvarande samhälle, undangömd men inte helt borta, där den ibland viskar att den gamla kvinnan är irrelevant för kvinnans värde ligger enbart i hennes ungdom och reproduktiva förmåga.

Genom att bli medveten om varifrån den gamla häxan som arketyper kan ha vuxit fram från kan attityder kring arketyper ändras. Häxan som karaktär kan idag genom ett återerövrande, fungera som ett medel att bryta sig loss från uppfattningen om föråldrande som något negativt.

3.6. Häxan som den revolterande kroppen

I danskonstverket *Hexentanz* ser det ut som att Mary Wigman klöser och river upp något med sina händer som om hon vill riva upp någonting som står i vägen för hennes frihet. (*Hexentanz* 1926) För mig är häxan en kraft som vill bryta sig loss från något. En kraft som vill bryta sig loss från samhällets krav, fördomar eller från sociala normer som begränsar en. Häxans kropp är en kropp som gör revolt. I filmerna och serierna, skrattar häxan högt, tar mycket plats och trotsar sociala normer med sin kropp.

I filmen *Häxan*, ser vi en scen där en grupp nunnor som sägs vara besatta av djävulen, betar sig på absurda sätt i kontrast med klostret de befinner sig i. Nunnorna skrattar högt, springer omkring, räcker ut tungan, dansar och rör på sina kroppar i stora rörelser. (*Häxan* 1922, 1:25:56) Jag tolkar kvinnornas beteende i scenen som att deras kroppar vill få utlopp på en frustration de bär på. Det är som om dom bär på ett tryck som nu utlöser sig. Kanske kvinnorna i klostret bryter sig loss från att ständigt behaga, vara sansade och ansvarsfulla.

Filmen *The Witch: A New-England Folktale* slutar med att den unga kvinnan, dottern i familjen berättelsen handlar om, får ett erbjudande av djävulen att bli häxa. Den unga kvinna klär av sig sina kläder och går till en skogsglänta där en grupp nakna kvinnor dansar runt en stor eld. Den unga kvinnan som nu också är naken, går med i ringen runt elden, börjar sväva ovanför markytan och skattar högt för sig själv. (*The Witch: A New-England Folktale* 2015) Jag tolkar nakenheten i filmen som ett frigörande från kraven av den mänskliga världen kläderna symboliserar. Dom nakna kvinnorna som inte skäms över sin nakenhet förstärker också min bild om kvinnan som inte skäms över sin kropp. Häxan är också naken i den finska hörbilden där det berättas om kvinnor som flyger nakna på kvastar till Blåkulla. (*Ei saa liikahtaa yksikään rukki: Ylitalon väki muistelee*. 17.04.1938) Också i filmen *Noita palaa elämään*, springer och dansar Birgit naken på ett träsk flera gånger. (*Noita palaa elämään* 1952) Att häxan porträtteras naken i vissa sammanhang, förstärker bilden om den oheliga kvinnan som är chockerande och osedlig. Kvinnan som inte följer rådande sociala koder. För mig blir häxans nakenhet ett återerövrande av ens egen kropp från samhällets krav på den. Kvinnans behagande roll i samhället är påtagligt också i hennes kropp. Kvinnans kropp ska antingen begränsas och förminsкас och inte vara för mycket eller ta för mycket plats. Och när kvinnan är naken, får hon vara det enbart inom vissa omständigheter och bara ifall hon är åtråvärd för någon annan. Då kvinnan är naken på absurda sätt och i oförutsägbara sammanhang, bryter hon sig loss från den behagande kroppen och det tycker jag häxan symboliserar. Häxan tar plats och återerövrar kvinnans kropp från att bli formad av utomstående blickar.

När jag tänker på ett häx-skratt, tänker jag mig ett stort, öronbedövande skratt som fyller hela rummet. Häxans skratt är hackigt, ibland gällt och ibland dovt och det räcker länge. Häxans skratt är inte ett skratt som gömmer sig. När häxan skrattar, skäms hon inte över att det händer. Skrattet får fritt bubbla upp ur hennes kropp.

Det här skrattet förekommer ofta hos häxorna i filmvärlden. Brigit skrattar i flera scener i filmen *Noita palaa elämään*, den gamla häxan i *Snövit och de sju dvärgarna* har ett legendariskt hånskratt och de tre häxsysstrarna i *Hocus Pocus*, skrattar stort och ofta, till och med då de blir hängda. På samma sätt som nakenheten, symboliserar skrattet i häxkaraktärerna för mig ett platstagande. Skrattet som inte ber om ursäkt för att vara för stort eller obehagligt, bryter sig loss från kvinnobilden där kvinnan ska vara behaglig och anpassa sig till andras begär. Häxskrattet blir för mig ett förkroppsligande av att ta mera plats, begära mera rättvisa, njutning och makt som kvinna.

Minäkin tahdon rakastaa. Tahdon sulkea syliini nuoren lämpimän ruumiin, niityllä kukkien luona. Alastomana tulen lämmössä, veren lämmössä.

Säger Birgit i filmen *Noita palaa elämään*. (Noita palaa elämään 1952, 46.15) Repliken tolkar jag som ett försök att påpeka att precis som männen i filmen, har hon också behov, är mänsklig, sexuell och vill ha kärlek. I filmen är männen antingen totalt förtrollade av henne och vill ha henne för sig själva eller så ser dom henne som ett hot och vill döda henne. I deras ögon blir hon antingen gudalik eller ondskan själv. Männen sätter henne i en roll där hon blir omänsklig och med den ovannämnda repliken, anser jag att Birgit vill genom ett frustrerat utlopp skifta fokuset från männens blickar och fördomar av henne till hennes eget perspektiv där hon är en person som är mänsklig med drömmar, rädslor och begär. Hon vill bli förstådd och älskad precis som alla andra människor vill. Hon vill inte vara en karaktär skapad av andras fantasibilder om henne. Hon vill inte vara häxan som andra i filmen ser henne som.

3.7. Häxan och det kollektiva

Vad har videokonstverket *Siinä hän oli noita, maahinen*, filmerna *Practical Magic*, *Hocus Pocus* och serierna *Charmed* och *Chilling adventures of Sabrina* gemensamt? -I alla exemplen är förhållanden mellan två eller flera kvinnor i stort fokus. I de ovannämnda exemplen på filmerna och serierna ser familjerna också annorlunda ut än den traditionella bilden av en kärnfamilj bestående av mamma, pappa och två barn. I *Hocus Pocus* är huvudkaraktärerna tre häxor som är systrar och bor tillsammans, i öppnings avsnittet av serien *Charmed* ser vi också tre vuxna häxsysstrar som bor med varandra. (*Hocus Pocus* 1990) (*Charmed* 1998–2006) I både filmen *Practical Magic* och serien *Chilling adventures of Sabrina* blir huvudkaraktärerna uppfostrade av fastrar eller mostrar. (*Practical Magic* 1998) (*Chilling Adventures of Sabrina* 2018–2020)

I filmen *Practical Magic* från 1998, ser vi en scen där två systrar som redan är vuxna sover över i barndomshemmet hos sina två mostrar. Mitt på natten bestämmer sig mostrarna att tillreda Margaritas och när mixerns ljud ekar i huset, vaknar systrarna, skriker av förtjusning ”Midnight margaritas!” och springer ner till köket. De två äldre mostrarna och de två yngre systrarna dansar runt köksbordet och dricker Margaritas tillsammans. (*Practical Magic* 1998 45:27)

Jag tycker scenen är en underbar skildring på vänskap och kärlek mellan olika generationer av kvinnor i familjen. Förutom arketyper av den gamla och ensamma kvinnan är häxornas värld i populärkulturen fylld av representation på kvinnlig vänskap, systraskap, band mellan olika kvinnliga familjemedlemmar och förhållanden utanför det traditionella äktenskapet. I filmmanusen är häxan ofta inte gift eller mamma och ifall hon är det, är fokuset i hennes narrativ också på annat. Häxorna är ofta kvinnokarakterer vars karaktärsbåge inte handlar om att vara i ett äktenskap med en man. Häxan är mera än en kvinnokarakter starkt kopplat till mannen. Häxan är något annat och något utöver kanonet av kvinnokarakterer som antingen mammor, älskare eller fruar. Häxan är mera än horan och madonnan. Hon finns utanför det narrativa. Häxan som roll ger utrymme att utforska andra förhållanden. Förhållanden med vänner eller systrar till exempel.

För mig kopplas häxor också med kollektivitet, samhörighet och solidaritet. Det här kommer starkt fram i serier och filmer om häxor från 1990-talet och framåt där ritualer till exempel, kräver flera medlemmar för att fungera. Både i filmen *Practical Magic* och serien *Chilling Adventures of Sabrina*, förekommer scener där flera kvinnor håller i varandras händer i en ritual för att förstärka effekten av sina magiska krafter och bekämpa ondska. (*Chilling Adventures of Sabrina* 2020, säsong 3, avsnitt 8) (*Practical Magic* 1998) Också i öppningsavsnittet av *Charmed* ser vi hur huvudkaraktärerna, de tre systrarna som nyligen fått veta att de är häxor, lyckas bekämpa en demon genom att förena sina krafter i en trollformel. (*Charmed* 1998, säsong 1, avsnitt 1)

Orsaken till att filmer om häxor, eller där häxorna har en betydande roll, fokuserar så mycket på vänskap och förhållanden mellan kvinnliga familjemedlemmar, kan ha en koppling till en teori Silvia Federici beskriver i sin bok *Witches, Witch-hunting and Women*. Boken är en sammanfattning på hennes tidigare verk *Caliban and the Witch*, där Federici går igenom hur attityden till kvinnlig vänskap blev mer och mer negativ under tiden av häxprocesserna. Ordet gossip, som kan idag översättas till det svenska ordet skvaller till exempel, har en negativ konnotation i vår tid. Men under medeltiden användes ordet i en positiv bemärkelse och betydde kvinnor som var vänner med varandra. Under 1500-talet och 1600-talet fick ordet gossip däremot en sämre klang och den allmänna attityden blev att det var något negativt om kvinnor umgicks i större grupper. (Federici 2018)

Jag tolkar att filmer och serier om häxor från 1990-talet framöver vill ändra på arvet från häxprocessernas tid och omvandla den negativa attityden om gemenskapen mellan kvinnor från att ha varit något nedlåtande till något positivt i stället. Jag anser att det sker en förändring på häxans roll i median under 1990-talet fram tills idag. Häxan porträtteras alltmer som protagonist i stället för berättelsens antagonist. Häxan är hjälten i berättelserna och är stark, självständig och vill sina vänner och familjemedlemmar väl. Häxorna målas nu upp som solidariska till sina vänner, har starka band med kvinnorna i sin familj och vänskapen mellan kvinnor i olika generationer sätts i fokus. Nu är häxan inte mera enbart den ondskefulla kvinnan som vill döda barn. Familjen kan till och med vara väldigt viktig för henne, där visdom och kunskap överförs från generation till

generation. Men i stället för att fokuset kring familjen sätts på förhållandet mellan mannen och kvinnan, är det nu bandet mellan de kvinnliga familjemedlemmarna som får mera plats. Ett återerövrande av ordet häxa sker, där häxkonst, magi och kvinnors kollektivitet ändras från häxprocessernas bild om att vara något ondskefullt till att bli något eftersträvansvärt och gott.

4. SIINÄ HÄN OLI NOITA, MAAHINEN FÅR FORTSÄTTNING

Jag och Emelie ska skapa en scenisk föreställning, där vi fortsätter undersöka vår relation till häxor och maahiset. Inspirerade av vårt videokonstverk *Siinä hän oli noita, maahinen*, förverkligar vi en scenisk föreställning med samma namn till våren 2023. Föreställningen kommer handla om häxor och maahiset-karaktärerna. Jag och Emelie kommer både arbeta som skådespelare och vara ansvariga för koncept, dramaturgi och regi men vi vill också skapa föreställningen i dialog med en ljus, - och ljuddesigner. Planen är även att anlita någon som fungerar som ett yttre öga för processen som kan hjälpa oss att pussla ihop våra idéer till en fungerande helhet.

Från att spela in vårt verk i en lägenhet till att framföra den som en föreställning i en teater kommer säkert innebära en omställning i hur vi spelar karaktärerna maahiset. När vi skapade videokonstverket var vi hemma i vårt hem, omringade av möbler och saker. Karaktärerna maahiset föddes i samspel med sin omgivning. Kontrasten mellan ett mänskligt hem och att maahiset betedde sig på absurda sätt i hemmet förstärkte bilden om maahiset som varelser utanför det vardagliga, utanför det mänskliga. Hur kommer vi kunna översätta det här till en teatersal som redan färdigt lovar unika upplevelser där publiken är förberedda på att se något utanför det vardagliga? Hur kan maahiset vara absurda i en black box, ett tomt vakuum där allt redan kan hända och där det inte går att leka med kontrasten mellan omgivning och karaktär på samma sätt som i en riktig lägenhet? Kanske fokuset kräver en skiftning från omgivningen till publiken så att föreställningen blir ett undersökande i kontrasten och relationen mellan maahiset och publikmedlemmarna, i stället för samspelet mellan maahiset och den mänskliga lägenheten.

Som jag nämnde tidigare i min uppsats, reflekterade vi inte så utförligt över ursprunget till våra val av innehållet då vi spelade in videokonstverket *Siinä hän oli, noita, maahinen*. Processen med vårt arbete kring häxan som inspirationskälla började på ett väldigt intuitivt plan. Det är mycket av materialet i videon som öppnar upp sig för mig på nya sätt medan jag har arbetat med den här uppsatsen. Till exempel blir kopplingen

mellan de finska och nordiska traditionerna av påskhäxorna och vårt videokonstverk tydligare för mig nu. Maahiset som använder sig av mänskliga föremål på absurda sätt liknar de sätt påskhäxorna med hjälp av till exempel staven i smörkärnan eller en kvast, utför trollkonster och besvärjelser. Också sambandet mellan uppfattningarna om påskhäxorna som flyger nakna till Blåkulla och vårt val att utforska den nakna kroppen, öppnar sig för mig ännu mera nu. Dessutom kommer kopplingen mellan häxan, vänskap och karaktären maahinen också starkare fram.

Jag tror mitt arbete med magisteruppsatsen kommer påverka arbetet med föreställningen. Jag anser att det finns en risk för att ribban kan bli för hög för skapandet av egen konst ju mera jag sätter tid på att läsa om häxor. Jag ser en risk i att bli för bekväm i positionen att bara ta till sig intryck och information i stället för att skapa eget. Det kan dessutom också komma en tidpunkt då det känns överväldigande att börja skapa själv när man märker hur mycket material det redan finns och hur mycket man inte vet om ämnet. Man kan börja fråga sig: Har jag rätt att skapa något själv då jag inte är tillräckligt påläst? Samtidigt tycker jag att all information jag tar till mig bara berikar min bild av häxan och öppnar upp nya potential för föreställningens innehåll. Jag vill hitta en balans mellan att både skapa intuitivt och skapa på ett sätt där jag är mera medveten om mina val. Jag är nyfiken på att studera vidare på påskhäxorna till exempel och samtidigt känns det inspirerande att bara slänga ur mig idéer som känns roliga och spännande utan att jag vet varför och sätta in dom i en kontext senare. I vår föreställning vill vi leka med förvandlingar från det mänskliga till det djuriska och jag vill till exempel gärna föreställa en förvandling från människa till groda. Jag vet inte riktigt varför jag vill det men grodan inspirerar mig av någon orsak.

Formen och sättet vi skapar föreställningen på är ännu öppen för oss. Det kommer troligen bli en konceptuell scenföreställning där vi inte följer ett färdigt dramatiskt manus, utan i stället en score av material vi skapar i reputrymmet men inget är fastslaget. Vi har också diskuterat om att blanda genrer och världar. Vi vill hoppa mellan dramatiska textbaserade scener till dansbaserad teater där fokuset ligger i rörelse och kroppslighet. I vår föreställning vill vi samtidigt leka med arketyper häxa men också skapa något nytt och tänja på ramarna för vad en häxa är för något, Vi vill hoppa mellan popkulturella referenser på häxor till något mera eget och odefinierbart. Vi vill

rikta ett fokus på vad häxan har för plats i ett modernt sammanhang och kommer tillbaka till liknande frågor vi undersökte då vi skapade videokonstverket. Vem är den moderna häxan? Vad har häxan för plats i vårt nuvarande samhälle? Vad för normer kan vi med hjälp av häxan som karaktär ifrågasätta eller bryta oss loss från idag? Min uppsats är en blick bakåt, en dykning in i de bilder och uppfattningar jag har av häxan och deras ursprung. Jag hoppas att vår föreställning kommer genom att ta avstamp från de redan existerande uppfattningarna om häxan, skapa en ny häxa.

5. SLUTORD

Med min uppsats ville jag få svar på varför det specifikt är häxan som inspirerar mig att utforska ämnen som till exempel självsäkerhet, platstagande och ett frigörande från att behaga och vara till lags?

När jag började skriva min uppsats, tänkte jag att orsaken varför häxan inspirerade mig till ett frigörande från att behaga är elementet av utanförskap som häxan representerar. Häxan som karaktär blir ofta utesluten från gemenskapen för att vara konstig, annorlunda och fruktad. När häxan redan är stämplad som häxa, behöver inte häxan längre söka bekräftelse av dom runt om sig. Häxan kan lika gärna göra vad hon vill och skapa sina egna regler och sitt eget liv, utanför andras blickar och åsikter. Häxan som antagonist har en frigörande kraft. Det är något frigörande med att få rollen som den elaka skurken i berättelsen. Behagandet faller helt bort. Jag kopplar det här också till Emelie Zilliacus beskrivning om maahiset som existerar utanför det mänskliga samhället där de lever på sina egna villkor utan press och skam.

Men det som inspirerar mig mest är ändå kollektiviteten och vänskapen häxorna också kopplas till. Scenen med kvinnorna som dricker ”midnight margaritas” från *Practical Magic* spelas om och om i mitt huvud. Det är häxorna som är många och som tillsammans bildar ett sammanhang, som känns kraftfullt för mig.

Kanske självsäkerhet, platstagande och frigörande från att behaga och vara till lags inte börjar från ett tomrum där man har stängt av sig från omvärlden? Kanske det börjar med en stark kollektivitet, med visdom som delas mellan varandra i ett sammanhang, krafter som förenas i en gemensam magisk ritual, övernattningar hos mostrar och fastrar och vänskaper man får vara sig själv i och skratta så att huvudet åker bakåt.

6. TACK

Tack till min professor Anders som stödde mig i mitt val av ämne och tack till min andra professor och handledare Aune för den lösningsinriktade och positiva attityd du gav till processen. Tack till mina kurskompisar för en studieperiod av inspiration och stöd. Tack May och Tove på Wasa teater som på festens sena timme uppmuntrade mig att äntligen våga ta beslutet att skriva om häxor. Och tack Emelie, min bästa vän och medskapare av vår underbara värld av maahiset.

KÄLLFÖRTECKNING

Diskussion:

Zilliacus, Emelie (16.03.2022) Diskussionen utfördes i en privat lägenhet i Esbo.

Inspelad material:

Hexentanz. 1914 & 1926. Skapad av Wigman, Mary. I min uppsats hänvisar jag till videoinspelningen av verket *Hexentanz* från år 1926 publicerad till nätsidan Youtube 23.6.2014 av användaren Marieke Mooiman. Hämtad: 07.03.2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=AtLSSuFlJ5c>

Böcker:

Federici, Silvia. 2014. *Caliban and the witch: Women, the body and primitive accumulation*. I den här uppsatsen använder jag den andra utgåvan.

ISBN 1-57027-059-7

Williamsburgh Station, Brooklyn NY: Autonomedia.

Federici, Silvia. 2018. *Witches, Witch-Hunting, and Women*.

ISBN 978-1-62963-568-2

Oakland, CA: PM press

Lappalainen, Mirkka. 2018.

Pohjoisen noidat: Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa.

ISBN 978-951-1-31255-0

Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava

Nenonen, Marko & Kervinen, Timo. Toimittanut Isohella, Anne-Riitta. 1994.

Synnin palkka on kuolema: Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla.

ISBN 951-1-13081-1

Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava

Shakespeare, William. 1623. Översättning: Göran O. Eriksson. 1993.
Macbeth. ISBN 91-7037-012-5

I den här uppsatsen använder jag en utgåva från 2003.

Stockholm: Ordfront förlag

Suhonen, Tiina & Rossi, Susanna. Koonnut Tiina Suhonen. 1991.

Hetken Vangit: Koreografien ja tanssikriitikkojen kirjoituksia. ISBN 951-37-0021-6

Valtion painatuskeskus, Helsinki: Vapokustannus

Artiklar:

Grosfoguel, Ramón. 2013. "The Structure of Knowledge in Westernized Universities: Epistemic Racism/Sexism and the Four Genocides/Epistemicides of the Long 16th Century." *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 11 (1): 73-90

Leeson T., Peter & Russ W., Jacob. 2017. "Witch Trials" *The Economic Journal*, 128 (August): 2066-2105

Filmer:

Hocus Pocus. 1993.

Manus: Garris, Mick & Cuthbert, Neil & Kirschner, David

Regi: Ortega, Kenny.

USA: Walt Disney Pictures. 96 minuter.

Häxan. 1922.

Manus: Christiensen. Benjamin.

Regi: Christiensen, Benjamin.

Sverige: AB Svensk Filmindustri. 105 minuter.

Noita palaa elämään. 1952.

Manus: Hela, Viljo & Nuorvala, Kaarlo.

Regi: Hällström Af, Roland.

Baserar sig på pjäsen *Noita palaa elämään* (1947) av Mika Waltari

Finland: Fennada-Filmi. 80 minuter.

Practical Magic. 1998.

Manus: Swicord, Robin & Goldsman, Akiva & Brooks, Adam.

Regi: Dunne, Griffin.

Baserad på boken *Practical Magic* (1995) av Alice Hoffman.

USA: Fortis Films & Di Novi Pictures & Village Roadshow Pictures. 104 minuter.

Snövit och de sju dvärgarna (original: *Snow White and the Seven Dwarfs*) 1937.

Manus: Blank, Dorothy Ann & Creedon, Richard & Englander, Otto & Hurd, Earl & Maris de, Merrill & Rickard, Dick & Sears, Tead & Smith, Webb.

Regi: Hand, David.

Baserad på sagan Snövit av bröderna Grimm.

USA: Walt Disney Productions. 83 minuter.

The Witch: A New-England Folktale. 2015.

Manus: Eggers, Robert.

Regi: Eggers, Robert.

USA & Kanada: Parts and Labor & RT Features & Rooks Nest Entertainment & Maiden Voyage Pictures & Mott Street Pictures & Code Red Productions & Scythia Films & Pulse Films & Special Projects. 93 minuter.

The Witches. 1990.

Manus: Scott, Allan.

Regi: Roeg, Nicolas.

Baserad på boken *The Witches* (1983) av Roald Dahl.

Storbritannien & USA: Lorimar Film Entertainment & Jim Henson Productions. 91 minuter.

TV-serier:

Charmed. 1998–2006. I den här uppsatsen hänvisar jag till Säsong 1, Avsnitt 1:

Something Wicca this way comes. 1998.

Skapad av: Burge M., Constance

Original sändning: The WB Television Network, 7.10.1998.

USA: Spelling Television.

Chilling Adventures of Sabrina. 2018–2020. I den här uppsatsen hänvisar jag till Säsong 3, avsnitt 8: *Sabrina is legend*. 2020.

Skapad av: Aguirre-Sacasa, Roberto

Baserad på serietidningen *Chilling adventures of Sabrina* (2014-)

av Roberto Aguirre-Sacasa & Robert Hack

Original sändning: Netflix Streaming 26.10.2018

USA: Berlanti Productions

Hörbild och Podcast:

Ei saa liikahtaa yksikään rukki: Ylitalon väki muistelee. 17.04.1938.

Hörbilden publicerad till Yle Arenan 26.09.2011. Hämtad 25.03.2022

från tjänsten Yle Arenan.

Original sändning på radion 17.04.1938

<https://areena.yle.fi/audio/1-50413734>

Häxtimmen säsong 2 avsnitt 10: *Häxan som symbol och arketyper*

28.10.2021. Hämtad: 17.04.2022 från tjänsten Spotify.

Podcasten är skapad av Ebba Bjelkholm & Agnes Grefberg Braunerhielm.

<https://open.spotify.com/episode/1wH0b8mC1SHE1Q8IkfYiM1?si=1f5c8f799567468f>

Bild:

Bilden i uppsatsen är en skärmdump/stillbild jag tagit av videokonstverket *Siinä hän oli noita, maahinen*. 2020. Filmad och skapad av Mathilda Kruse & Emelie Zilliacus.